

הרב דוד לאו
הרב הראשי – מודיעין

קיצור הלכות רבית

על איסור ריבית חוזרת התורה כמה פעמים, ומדגישים חז"ל את חומרת האיסור באומרים: המלווה בריבית כאילו כפר באלוקי ישראל (עא,א). הגדרת "מי יגור באהליך" היא "כספו לא נתן בנשך" (תהלים טו). ספר החינוך (מצוה סח) הסביר את האיסור: כי הא-ל הטוב חפץ ביישוב עמו אשר בחר, ועל כן ציווה להסיר מכשול מדרכם לבל יבלע האחד חיל חברו מבלי שירגיש בעצמו, עד שימצא ביתו ריקן מכל טוב, כי כן דרכו של ריבית. (הרב הירש שמות כב-כד - ריבית סותרת את איחוד העם מבחינה סוציאלית).

כללא דריביתא – אמר רב נחמן כל אגר נטר ליה אסור (סג,ב). כלומר, ריבית היא שכר שנוטל המלווה מהלווה על כך שהכסף שלו נמצא אצל הלווה, ולא ברשותו שלו.

1. אסרה תורה להלוות כסף, אוכל או כל דבר אחר אם הלווה מחויב להחזירם בתוספת כל שהיא, שנקראת רבית.
2. מן התורה אסורה רבית רק אם המלווה קצב את סכום הרבית (אם ביקש את הרבית אחרי פירעון החוב זו רבית דרבנן).
3. איסור רבית מן התורה הוא דווקא בדרך הלוואה, מדרבנן אסור גם בדרך מכר או שכירות. האיסור הוא גם לבקש מחברו עשה עמי מלאכה היום ואני אעשה ביום אחר מלאכה כבדה יותר.
4. גם רבית מוקדמת ומאוחרת אסורה. כלומר, אסור להקדים מתנה לחברו כדי שילונו, ואסור לשלוח מתנה למלווה, אחרי הפירעון. אם נתינת המתנה היא כעבור זמן רב מאותה הלוואה, כשלא דרש המלווה את הרבית, מותר.
5. אסור להלוות שקלים בהצמדה לדולר, או למדד, אלא אם הדולר הוא המטבע הרגיל בהליך זה (כגון, בשכירות דירות). אפשר להקל אם נותנים שקלים ללווה בהם "קונה" המלווה דולרים מן הלווה כפי ערכם בשוק ומלווה אותם ללווה. (יכול המלווה גם לתת שקלים ללווה ויאמר לו שהוא עושה אותו שליח לקנות עבורו דולרים).
6. מדרבנן אסור גם ללוות חפץ או פרות, גם אם יחזיר הלווה את אותה כמות שלווה (שמא יתייקר החפץ).
להתיר דבר זה אפשר בדרכים הבאות:
א. אם ההלוואה היא דבר מועט (כמו הלוואה בין שכנים שמלווים זה לזה ולא מקפידים על גודל וכמות מדויקים, אלא אם ניכר ההבדל),
ב. אם ללווה יש מעט מהסוג שהוא לווה, ואז נחשב כמכר, שמוכר את שלו תמורת מה שמקבל.
ג. אם יש לפירות מחיר קבוע, היות שמצרכים אלו מצויים בשוק, נחשב כאילו יש ללווה מהם, כי יכול להשיגם בקלות,

- ד. אם הלווה מעריך את מחירם ביום ההלוואה ומתחייב להחזיר פירות כפי ערכם היום, ובכך הפך את ההלוואה להלוואת ממון. (כך יעשה מי שכבר טעה ולווה פירות, שיכול להחזיר כפי ערכם ביום ההלוואה).
7. אסור לקנות חפץ בתשלומים, כי מחיר המזומן הוא המחיר האמיתי, והקונה שאינו משלם מיד מקבל בעצם הלוואה מהמוכר על הסכום שצריך היה לשלם, וכשמשלם יותר מהמחיר זו רבית מדרבנן. גם אם המוכר אומר שהמחיר האמיתי הוא התשלומים, והמחיר במזומן הוא מחיר הנחה, אסור, כי הניסוח השונה לא משנה את המציאות שמשלמים על עיכוב הכסף.
- להתיר דבר זה אפשר בדרכים הבאות:
- א. אם הקונה מבקש מלכתחילה את המחיר בתשלומים, ואינו מתעניין במחיר המזומן, כיוון שלא ברור לו שמחיר המזומן זול יותר אין זה נראה כריבית.
- ב. אם הקונה מתנה בעת הקנייה שאינו רוצה לזכות בכל החפץ מיד, אלא בכל תשלום שיפרע רוצה לזכות בחלק היחסי ממה שקנה. בגמר התשלומים יזכה בכל החפץ, ובינתיים שאר החפץ מושאל לו.
- ג. אם המוכר מדגיש בחוזה המכירה שהסחורה היא שלו עד גמר התשלומים, ואז הרווח אינו ניכר גם אם עולה המחיר. אם הרווח ניכר אכן אסור.
- ד. בהיתר עסקא – "קניתי מפלוני (המוכר) חפץ זה (שם החפץ), והתחייבתי עבורו סך מסוים (מחיר המזומן), וחוב זה הוא אצלי בעסקא, ומקנה אני בעסקי למוכר לצורך עסקא זו ותנאי העסקא לפי נוסח החכמת אדם, והוסכם שאם אתן את סכום המזומן ואוסיף לזה את מה שרוצה המוכר עבור תשלומים אפטר מכל שבועה, ועל זה באתי על החתום היום וכו'.
8. אסור להקדים ולשלם עבור סחורה או חפץ שעוד לא נמצאים ברשות המוכר, כי כוונת הקונה היא להבטיח עצמו מעליית המחיר וחששו חכמים שמא תתייקר הסחורה ונראה הקונה כמלווה למוכר, כי נתן כסף ולא קיבל חפץ, והמוכר פורע אחר כך את חובו כשנותן חפץ שהתייקר במחיר הקודם.
- להתיר דבר זה אפשר בדרכים הבאות:
- א. מותר לשלם מראש אם יש מחיר קבוע למוצר, כלומר הוא מצוי בכמות וקל להשיגו, והיות שיכול היה הקונה לקנות במקום אחר בקלות, ובאותו המחיר, אזי מה שהוא מקבל מהמוכר את החפץ אחר כך אינו רווח, כי אם היה קונה במקום אחר היה החפץ מתייקר ברשותו.
- ב. אם למוכר יש כעת בחנות מוצר בדיוק כמו מה שרוצה הקונה לקנות, שוב אין זו טובה לקונה, כי יכול היה לקחת את החפץ, והיה מתייקר ברשותו.
- ג. אם נותן הקונה למוכר המחאה (צ'ק) לתאריך בו יקבל את החפץ.
- ד. אם משלם הקונה דמי קדימה בלבד, שאין זה תשלום על חפץ אלא כעירבון שהמוכר אכן יעמוד בדיבורו ויספק את הסחורה.
- ה. אם מראש נקבע מחירו הסופי של החפץ, ואז לא ירוויח הקונה במה שישלם מראש.

- ו. אם התשלום הראשוני הוא עבור טרחה וחומרים בלבד (למשל, מזמינים אוכל בקייטרינג, והמוכר קונה סחורה בינתיים).
- ז. אם הרווח של הקונה לא יודע, כי אין למוצר מחיר ידוע (למשל, הזמין ארון מטבח, וכל ארון שונה מהשני).

המהר"ל מפראג כותב (נתיבות עולם, נתיב הצדקה פרק ו), לא מצינו חטא שהפליגו בו חכמים, כמו שהפליגו בחטא זה. למרות מילים אלו, קיימת התעלמות כלשהי מחומרתו של האיסור, אולי גרם לכך היתר העיסקא, שבגללו חושבים ש"הכל מותר". ייתכן גם שהמציאות של כלכלת ימינו גורמת לאיסור להשתכח מן הלב, מפני שכל הכלכלה העולמית צועדת עם ריבית. כי מכיוון שחיי המסחר העולמי בנויים על ריבית, שקדו חכמים על פתרונות שבהם לא יעברו על איסור זה.

אחת האפשרויות היא היתר עיסקא, שאז המלווה והלווה הופכים למשקיע ולעוסק, המשקיע (הוא מי שנקרא מלווה) נותן כסף למי שעוסק בעסק (הלווה), שמשקיע את הכסף בעסק המניב רווחים. את הרווח וההפסד מחלקים לשנים, חוץ משכר קטן לעוסק על עבודתו. אבל, העוסק יצטרך להוכיח למשקיע את נכונות הנתונים שהוא מציג. אם העוסק לא יוכיח למשקיע מה הוא שיעור הרווח שהוא הרוויח, הוא יצטרך לשלם לו דמי התפשרות, שהם בגובה הריבית. למעשה העוסק לא יכול להוכיח, ולכן הוא משלם את הסכום של דמי ההתפשרות, שקוראים לו ריבית.

ההיתר בנוי אם כך על הלוואה שמתחלקת, חצי להלוואה וחצי לעסק, כפיקדון לעוסק לצורך העסק.

גם ללא שאלת הערמה יש כאן בעיות. בעיה אחת היא שהמציאות של אובר-דראפט בבנק היא לא לצורך עסק, אלא לצרכים יומיומיים (אם נטילת הממון היא לפרוע חוב, אין כאן שותפות ברווחים עתידיים). הבעיה השניה היא שהעוסקים בנושא צריכים לדעת בדיוק שלא מדובר בהלוואה אלא בעסק משותף. בשו"ת אגרות משה (יור"ד ח"ב סי' סב) כותב שאנשים מתייחסים לנוסח ההיתר המפורסם בבנקים על הקיר, בתור לחש, או קמיע. יש דעות בפוסקים שאם שני הצדדים אינם מבינים את ההסכם אינו מועיל.

נקודה נוספת, ההיתר בנוי כך שהמלווה מקבל את סכום הריבית, במקום לקבל את הרווח העתידי, מפני שמעדיף המלווה/השותף הפסיבי לקבל סך ברור לו, ולא יצטרך לדרוש בירור של הכנסות/הוצאות ורווחים. בימינו מודע הבנק לכל המהלכים הפיננסיים, וממילא אין משמעות להיתר, שהרי שותפות אמיתית היא חלוקת הרווחים, ואילו בהיתר לא קיימת חלוקה כזאת, בתמורה לביטחונו של המלווה שיקבל, אך כשהמלווה יודע, הוא אינו מסתפק בריבית, אלא דורש עוד, וממילא ההיתר לא קיים.